

K. H. VOLKMANN-SCHLUCK

SLOBODA VOLJE I TEHNIKA

Potrebuje li odnos slobode i tehnike uopće još neko razjašnjenje? Nije li već odavno ustanovljeno i ne ustanovljuje li se uvijek iznova, da rastuća vladavina tehnike progresivno ugrožava ljudsku slobodu? Vladavina tehnike – to znači, da se činjenje čovjeka zatvara u planove, organizacije, automatizirane pogone. Tehnički predmeti izazivaju sa svoje strane na besprestanu pojačavano perfekcioniranje, pomoću kojeg se čovjek uvijek jače na nju veže, te sve više dospijeva u ropstvo. Većina prikaza ne izlazi izvan ovog nametljivog izgleda tehnike: vladavina aparata, mašina, organizacije, pogonâ. Na drugoj strani, javljaju se glasovi koji čovjeku obećavaju konačnu sreću na Zemlji kroz oslobađanje atomskih energija – samo ako uspije sputati energije i učiniti ih korisnim za miroljubive svrhe. U našem zauzimanju stavova spram tehnike kolebamo između ovog i onog – pouzdani znak, da još ni izdaleka ne posjedujemo sposobnost za pravedni obračun s njom. Slijedeće razmatranje, također, je daleko od polaganja prava na to, da je našlo neko tlo za takav obračun. Ono pokušava tek nekoliko koraka u onom pravcu, koji nas upućuje u okoliš, u kojem bi se mogao odigrati obračun s tehnikom.

Hoćemo li spoznati: kako stoji sa slobodom čovjeka u vijeku tehnike, onda moramo sebi priskrbiti dovoljno jasan pojam o biti slobode i o biti tehnike i tada pogledati, u kojoj vezi stoje jedan spram drugoga. Naslov, pak, našeg razmatranj glasi: sloboda volje i tehnike. Ovaj je naslov bio namjerno odabran. Jer, već se odavno sloboda pripisuje volji kao njeno svojstvo.

Za našu namjeru, da sebi priskrbimo pojam o biti volje, dostaje podsjetiti se na Kanta. On određuje htijenje kao »djelovanje prema pojmovima«. Htijenje je po tome neko djelovanje, volja, dakle, nešto što nešto odjelovljuje. Ono što nešto odjelovljuje, zove se uzrok. Volja je, dakle, neki uzrok, zacijelo uzrok odlikovane vrste bića. Volja djeluje, naime, prema pojmovima. Pojam predodčuje ono što prigodice valja izdjeloviti prije njegova izdjelovljenja kao takovo i općenito. Volja djeluje otuda na osnovi predodžbe koja, ono što valja izdjeloviti, preduzima prije njegova izdjelovljenja. Ili, volja prethodno, već znajući raspolaže s onim što valja izdjelo-

viti. Jer, raspolaže s onim što valja izdjeloviti, ona je i gospodar svoga djelovanja, ona je gospodar sebe same. Htijenje je po tome znajuće raspolaganje mogućnostima djelovanja. Da je volja gospodar svoga htijenja, da do nje stoji, što ona hoće i da li to ona hoće, to sačinjava njenu slobodu. Jer je volja iz svoje biti slobodna; može ona svoju svojinu izgubiti i postati neslobodna; jer neslobodno može postati samo ono bitno slobodno.

Znatno je već teže, zadobiti uvid u bit tehnike. Tehnika potiče, naime, iz jedne revolucije svih mjerodavnih predodžbi, koja je u toku već nekoliko stoljeća. Ova revolucija pogleda na svijet sprovodi se u filozofiji novoga vijeka, na čijem se području moramo učvrstiti, ako hoćemo spoznati nešto od biti tehnike. Jer, većina prikaza tehnike uopće ne stupa u ovu dimenziju, oni ostaju visjeti na pojavama tehnike, na puko tehničkom, pa ne dohvaćaju tehniku u onome, što ona jest. Budući da ovdje ne možemo tematizirati novovjekovnu filozofiju, moramo se zadovoljiti s jednim uputstvom, za koje zahvaljujemo Leibnizu i koje je zacijelo, ako o njemu dovoljno razmislimo, nadasve obavještajno. U *Discours de Métaphysique*, Ziff. 24. objašnjava Leibniz, da je zapravo definicija, kauzalna definicija, to znači ona, koja u sebi uključuje zakon spravljanja stvari. Od davnine u definiciji se zahvaća ono, što svagda neko biće jest, ukoliko ono jest, što ono jest, naime biće. Definicija je najviši lik spoznaje, jer se u njoj zahvaća bit bića, ukoliko je ono biće. Leibniz, pak, objašnjava, da je zapravo definicija kauzalna definicija. Time je rečeno: spoznaja biti bića dovršava se u spoznaji zakonâ njegova uspostavljanja. A to ne znači ništa drugo, nego da spoznaja biti bića dobiva obilježje tehnike. Biće bitiše kao predmet svog zakonskog spravljanja. No, ako tek čovjek znajući raspolaže zakonima spravljanja stvari, onda je on i načelno stavljen u položaj da nađe i utvrdi uvjete, primjereno kojima on može faktički odjelotvoriti njihovo spravljanje. U svakom slučaju Leibnizovo određenje definicije daje nam već spoznati toliko: mnijenje, po kojem tehnika predstavlja samo primjenu prirodnoznanstvenog znanja, seže prekratko. Ono ne pogađa tehniku u njenoj biti, zato što ovu predočuje samo kao instrument u službi životne prakse. Uistinu je novovjekovno spoznavanje svijeta u sebi samom već tehničkog kova, budući da ono čovjeku predočuje svijet kao predmet zakonitog uspostavljanja. A nametljivi izgled tehnike, mašinska tehnika, samo je pojava one revolucije pogleda na svijet, koja čovjeka postavlja pred sasvim novu zbiljnost, pred svijet kao predmet jednog mišljenja, koje izračunava zakone spravljalivosti svih stvari i tako uspostavljanje stvari progresivno dobiva u ruke.

Priskrbili smo sebi pojam biti volje i bacili prvi pogled u bit tehnike. Sad valja, razjasniti odnos, u kojem one stoje jedna spram druge. Htijenje volje sastoji se u znajućem raspolaganju mogućnostima djelovanja, to znači u gospodarenju samom sobom, dakle u njenoj slobodi. Što ona više raspolaže mogućnostima djelovanja, utoliko je ona više gospodar nad samom sobom. Tehnika se sastoji u preobrazbi bića do predmeta zakonitog uspostavljanja. Kako, dakle,

stoje jedna spram druge sloboda volje i vladavina tehnike – ovaj odnos više ne samo nejasno predočen nego pojmovno strogo mišljen. Mislimo li sad ovaj odnos primjereno pojmovima biti volje i tehnike tada nailazimo na uzbudljivu misao vladavina: tehnike ne sužuje, ne sprečava, ne smanjuje slobodu volje, nego sasvim obratno: Vladavina tehnike proširuje slobodu volje u bezgranično i ojačava je do bezuvjetnog. Iznenadujuća misao, za uobičajene predodžbe neobična i njima suprotstavljena. Volja je utoliko slobodnija, što više znajući raspolaže mogućnostima djelovanja. Ovo raspolažanje nalazi ponajprije svoju granicu u onoj oblasti bića, koja već predleži sama od sebe i sama od sebe djeluje, u oblasti prirode. No, što se dešava, ako upravo i oblast prirodnog bića postane predmetom uspostavljanja na osnovu poznavanja zakona njegova spravljanja? Tada se vladavina volje raz-graničava u bezgranično, na taj način, da prirodno djelovanje prirode samo postoje mogućnosti djelovanja volje. Htijenje je znajući raspolaganje mogućnošću djelovanja, to sada kazuje: Upravo je i prirodno djelovanje same prirode postalo djelovanjem volje, da, još više: ova volja, budući da dobiva u svoje ruke uvjete, pod kojima priroda djeluje, u stanju je čak, razrješiti prirodne procese, za koje priroda sama od sebe ne bi bila sposobna. Vladavina volje nad prirodom oslobađa ujedno prirodu za njen najviši način djelovanja.

Sada spoznajemo uzajamno ukrštanje volje i tehnike: Tehnika, time što prirodno djelovanje isporučuje volji, pušta ovu da dospije u bezuvjetnu slobodu svoje biti. Time što se volja dokopava biti prirode, oslobađa ona njeno djelovanje za najvišu moguću djelotvornost. U isti mah vidimo, također, u kojoj mjeri iz tehnike proizlazi sasvim novi stav čovjeka spram sebe samog: Čovjek ima sada preuzeti htijenje volje kao osnovnu crtu svoje biti. Tako, dakle, stoje jedna spram druge sloboda volje i vladavina tehnike: Obje se spajaju u zajedničku djelotvornost, pomoću koje se postiže krajnost onoga za što su one uopće sposobne.

Ali, tako pogodeni pitamo, što je, pak, s iščeznućem slobode s kojim tehnika ugrožava čovjeka? Ne ostvaruje li tehnika upravo krajnju opreku time što slobodu volje pojačava do bezuvjetnog? Ne potiču li takove negativne procjene tehnike možda iz zastarijelih predodžaba, koje se predano drže jednog prošlog svijeta? Izražava li se u ovoj nenaklonosti spram tehnike samo neka privrženost prošlom, neka puka zlovolja spram onoga, što se više ne uklapa u, predajom prenijete, predodžbe? Vodi li istom tehnika čovjeka u istinsku slobodu, koja istodobno oslobađa prirodu za njenu najvišu djelotvornost? Ili se u upozorenjima pred tehnikom izražava još nešto drugo, osjećaj opasnosti koje tu još nikada nije bilo, u koju tehnika stavlja čovjeka?

Opomene pred tehnikom zaista su dvoznačne; puka zlovolja u njima je pomiješana s opravdanom brigom, koja sama sebi ne može postati providna. U slijedećem ćemo pokušati na osnovi uvida u zajednicu-savez volje i tehnike razjasniti u nekoliko vidova opasnost, u kojoj čovjek stoji: Time, što se priroda uvlači u oblast moći volje čovjek se

neprestano izlaže nasrtaju oslobođenih energija prirode, koje valja pomoću računa sputati. Oblast ljudskog boravka u svijetu ne ograničava se više spram prirode, nego se bezgranično raz-graničuje. U onoj mjeri, u kojoj čovjek postaje vlastodržac stvari u službi bezuvjetne vladavine volje, njemu sve više izmiče njegova vlastita ljudska oblast boravka u svijetu. Čovjek se već priprema na to da, napustivši Zemlju, prođe u vasionu te da ondje živi od tehnički uspostavljenih uvjeta. Rastuća vladavina tehnike pušta da ljudski svijet sve više izčezava.

Zajedno s time napada se čovjek u samoj svojoj biti. Čovjek je biće koje misli. U tehnici, pak, zacijelo vlada neko mišljenje, tako da upravo i tehnika iziskuje čovjeka kao onoga koji misli. Svakako je to mišljenje naročite vrste, što se ovdje zahtijeva od čovjeka: To je proračunavajuće mišljenje koje planira i istražuje. Ovome je mišljenju svojstveno da se ni u koju stvar više ne upušta u pogledu onoga što ona jest, naprotiv ono sve i sva predočuje jedino s obzirom na proračunate svrhe u koje se sve sapinje: Stvari i ljudi. Ovo mišljenje nikada ne miruje, ono spriječava svaku vrstu pribiranja. Pribrati se to znači: Sebe-sabiranje koje se otvara za ono, što nas se tiče u našoj biti. To je bio iskonski smisao starog hitnog stavka o čovjeku, po kojem je čovjek biće koje misli. No tehnika iziskuje mišljenje čovjeka na takav način, da ona priječi bitno mišljenje. Spriječava se upravo i umovanje o tehnici, a ona ipak određuje naš stav spram svijeta i spram nas samih. Razumijemo li pod mišljenjem dotično pribirano Sebe-sabiranje na ono, što određuje našu bit, tada svakako moramo reći: Vladavina tehnike, time što dopušta jedino još mišljenje koje računa na proračunate namjere, isporučuje čovjeka – biće koje misli – bezmisaonosti. No, gdje izostaju bitne misli, tu usred svih znanstvenih otkrića i tehničkih uspjeha tubitak čovjeka počinje postajati pust.

Ali vladavina tehnike ne prijeti čovjeku samo iscrpljivanjem mišljenja – s čovjekom se zbiva još nešto što je vrednije pažnje. Zbiljnost stvari ne pokazuje se više na način, kako se stvari pokazuju same od sebe. Zbiljnost stvari zatvara se u tehničko-znanstvene konstrukcije i formule proračunavanja, ona se ugrađuje u tehničko-znanstvene institute i njihove aparate. Između izgleda stvari koji se dnevno pruža, stvari onakvih kako leže pred našim osjetilima, i određujuće zbiljnosti stvari zjapi procjep, koji postaje nepremostiv. No, čovjek je ipak kao misleći-zruće biće iskonsko jedinstvo osjetilâ i duha. Procjep, zbog toga prolazi posred čovjeka pa ga luči u biće čistog proračunavanja i bića tjelesno-osjetilnih potreba. No, iskonski nerazlučeno jedinstvo osjetilâ i duha sačinjava bit ljepote. I tako ljepota prijeti da će izčeznuti iz svijeta, jer ona u svojoj biti više nije dozvoljena. A ovdje se postavljaju dva pitanja: Ima li umjetnost uopće još elemenat svog tubitka, pod pretpostavkom da je ovaj elemenat ljepota? I može li čovjek još na ljudski način nastaviti svijet, ako ljepota, jedinstvo osjetilâ i duha, izčezne iz svijeta?

Tako dakle vladavina tehnike izlaže čovjeka na višestruki način jednoj opasnosti: Napredujuće raz-graničavanje njegove oblasti boravka pomoću uvlačenja prirode u sferu moći volje čini ga bezzavičaj-

nim u svijetu. On se opterećuje isključivo mišljenjem koje planira i više nije slobodan za pribiranje. On se razdire u biće proračunavalačkog razuma i u puko biće potreba. Kao čovjek, kao ono jedinstvo osjetila i duha, čini se da on više nema nikakav bitni bitak. A svijet sve više gubi svoj ljudski izgled, a ujedno čovjek gubi znanje o tome, što on zapravo kao čovjek jest. Ljepota čini se nema više nikakvo mjesto u tehničkom svijetu.

Ali kako tada stoji sa slobodom? Vladavina tehnike podiže slobodu volje u bezuvjetno, ukoliko se djelovanje prirode isporučuje proračunavajućem mišljenju i tako stavlja pod zapovjedništvo volje. Djelovanje prirode postaje jedna mogućnost moći volje koja raspolaže sama sobom. Preko tehnike ulaze volja i priroda u zajednicu-savez, na taj način, da se obostrano uzdižu u jednu djelotvornost, za koju one same za sebe ne bi bile sposobne. Objе se besprestano tjeraju na neprekidno pojačavanu djelotvornost. Ovo besprestano sebpretjerivanje djelovanja tvori osnovnu crtu tehničkog vijeka. Moramo stoga, e da bi mogli odgovoriti na postavljeno pitanje, još oštrije zahvatiti, u čemu se sastoji sloboda u smislu slobode volje. Volja je utoliko slobodnija, što više raspolaže mogućnostima samog djelovanja. Sloboda u smislu slobode volje kazuje: moć i premoć volje nad samim sobom. Ova moć volje dopijev kroz tehniku do svoje krajnosti i onog posljednjeg. Vladavina volje u sebi je krajnja racionalnost, na taj način, da se iracionalnost u smislu zapovjedništva volje i racionalnost u smislu proračunavanja i upravljanja djelovanje stapaju u jedno nerazlučivo jedinstvo. Volja besprestano teži za tim, da sebi osigura pomoću pojačanog proračuna sve mogućnosti djelovanja i ove učini mogućnostima svoje vlastite moći. I tako se nad životom širi jedna strahovita starateljska sila koja kalkulatorski, unaprijed raspolaže mogućnostima, sila što ne zaostaje kod pojedinog čovjeka ili ljudskih grupa, u čijoj se službi naprotiv, obrnuto, ljudi upotrebljavaju i troše kao izvodilački i upravljački organi i koja je otuda isto tako djelotvorna, kao što ostaje neshvatljiva. Francuski politički mislilac Alex de Tocqueville zadobio je uvid u taj proces te ga je prikazao ovako: »Nakon što je tako suverena sila svakog pojedinca po redu uzela u svoje moćne ruke i njega proizvodljivo zgnječila, širi ona svoje ruke preko cijelog društva. Ona u cijeloj svojoj rasprostranjenosti prekriva mrežom malih i zakučastih pravila mučne tačnosti i jednoobraznosti, kroz koju najoriginalniji i najjači duhovi sebi više ne mogu dobiti zrak, kako bi istupili iz mase... ona ne razara, ali sprečava, da nešto nastane, ona sužava, dubi, guši, zatupljuje...«. Ova neshvatljiva starateljska sila koja presiže na cjelinu i sve predusreće pomoću proračuna tema je i Kafkinih romana i pripovjedaka.

Sada možemo na pitanje: kako stoji sa slobodom u vijeku tehnike, odgovoriti unutar granica našeg razmatranja: Htijenje volje, što postaje moćnije, sve više napada slobodu, time što sve i sva, ponajprije čovjeka, uključuje u okružje unaprijed proračunatih mogućnosti. Tako dugo dok je sloboda volje još bila ograničena na ljudsku oblast, mogla je pomoću nje ostati sačuvana i sloboda; na stadiju pak, na

kojem volja presiže na cijelinu stvari, prestaje sloboda volje čuvati bit slobode, ona postaje, naprotiv, nebit slobode, time što ništa više ne ostavlja u njegovoj vlastitoj biti i njegovim vlastitim bitnim mogućnostima, nego sve i sva sravnjuje na ujednačenu razinu proračunljivosti, sve i sva hvata u preduhvaćujuću kalkulaciju.

Strašan je proces pomoću kojeg sloboda volje obezgraničena u bezuvjetno potiskuje slobodu iz svijeta. Ali čudestveno je također, da smo mi tako malo pripremljeni na taj proces, da s njime ne možemo ući u pravedan obračun. Pa ipak ni za to nije toliko kriva površnost ljudskog mišljenja, nego to ima svoj skriveni razlog u samoj vladavini volje. Ovo iziskuje čovjeka kao onoga koji hoće, to znači, kao onoga koji planirajući proračunava. Ovo proračunavajuće mišljenje koje planira može mnogo postići, čak beskonačno više, nego što bi prošla vremena bila sebi mogla predočiti. Ali proračunavanje koje planira ne može jedno: misliti i kazati, što to jest, da su sve mogućnosti postale mogućnosti moći volje, to znači, što ono samo, proračunavajuće mišljenje koje planira, u svojoj biti jest. Tako nam ono, što nas u našoj biti posvuda iziskuje, ostaje na čudnovat način uskraćeno i skriveno.

Upitamo li sada jednostavno, što treba da činimo kako bi spasili volju od njene nebiti u obličju bezuvjetne vladavine volje, onda odgovor glasi ponajprije isto tako jednostavno: Valja buditi pribrano mišljenje, jačati ga i hrabriti. U ranija vremena, budući da je planirajuće proračunavanje ostavljalo još dovoljno prostora pribiranom mišljenju, neko vlastito bitno pribiranje oko mišljenja nije bilo nikakav bezuvjetni zahtjev. No, sada i ubuduće, to znači u vrijeme kada je mišljenje ugroženo od isčezavanja biti, valja pribirano mišljenje vlastito preuzeti i izvesti kao zadaću.

No, što bi ovo mišljenje, kada bismo s njime otpočeli, ugledalo u okružju našeg pitanja? Stanje stvari, koje se može otkriti tek u vijeku tehnike: Sloboda nije svojina volje; jer kada bi ona to bila, tada bezuvjetna vladavina volje ne bi mogla napasti i potisnuti slobodu u njenoj biti. Vijek tehnike mogao bi nam priskrbiti uvid, da se sloboda iskonski ne nalazi kod volje, da je volja naprotiv, tako dugo dok je bila ograničena, doduše vladala slobodom, ali ju je tada ipak nadvladala u korist svoje bezuvjetne vladavine. Mišljenje se, dakle, u vijeku tehnike nahodi postavljeno pred zadaću, da iz osnove nanovo propita bit slobode – sigurno nikakva beznačajna stvar, nego velika zadaća, koju vijek tehnike ima pripremljenu za mišljenje. Ove se zadaće ovdje ne možemo latiti – a kamoli izvesti je. Neka su uputstva ipak već moguća na osnovi naših premišljanja, ako postavimo slijedeće pitanje: Što je to, što vladavina tehnike ugrožava gubitkom biti? Ona hvata sve mogućnosti u planove i proračune, na taj način, da sve i sva određuje mogućnostima koje se daju kalkulirati. Time što tako tehnika ugrožava slobodu, okreće ona prema nama istodobno njenu bit, naime kao ono, što se tehnikom ugrožava. A što je to? Naša nam premišljanja približavaju odgovor: vladavina tehnike ili vladavina volje zatvara sve više onu dimenziju, u kojoj svako biće može dospjeti u igru svoje

vlastite biti. Ona zatvara oblast koja svakom biću ustupa vlastiti prostor za igru, tako da se ono može razvijati u svojim bitnim mogućnostima. Gledano na čovjeka, to znači: Pribrano mišljenje više nije dozvoljeno. Ali time što tehnika zatvara ovu oblast, okreće je ona prema mišljenju i priprema nam mogućnost da iskusimo da je sloboda iskonski udomljena u onoj dimenziji koja svakom biću ustupa prostor za igru njegove biti, tako da ono okrenuto slobodno sebi samome u sebi miruje. Onaj prostor koji svakom biću daje slobodu za njegovo vlastito, možemo nazvati ono slobodno. Mišljenje uočava, pohranjuje i čuva ono slobodno. Čuvajuće pohranjivanje onog slobodnog jest sloboda. I tako bi nam u vijeku tehnike mogao sinuti uvid: sloboda iskonski nije stvar volje, ona se iskonski ne sastoji niti u slobodnosti od prirodnih n stvar volje, ona se iskonski ne sastoji niti u slobodnosti od prirodnih nagona niti u slobodnosti za neku nužnost koje se nameće. Prije svega toga sloboda je pohranjivanje onog slobodnog, otvorenog prostranstva, koje svako biće pušta da se vrati u svoju vlastitu bit i u sebi samom počiva. No jamačno pohranjivanje onog slobodnog stavlja i sve odnose čovjeka u slobodno, tako da mu se mogućnosti stavljaju na izbor a nešto nužno može mu se nametnuti. Nama ova misao slobode nije posve nepoznata: Bitno jedno-s-drugim u sebi je oslobađanje drugog prema samome sebi. Ali što to znači? Što je onaj drugi, ukoliko je on on sam? Samobitak drugoga određuje se iz njegove biti. Zbog toga se jedno-s-drugim temelji u otvorenom pogledu za bit drugoga. Da, u svoju bit može onaj drugi dospjeti samo onda, ako mu se drži otvorenim prostor, koji mu jamči njegove bitne mogućnosti. Bitno jedno-s-drugim sastoji se u slobodi, koja drugome čuva prostor njegove biti. Ova je sloboda povjerena mišljenju, zacjelo ne planirajući-proračunavajućem mišljenju, koje, time što hoće raspolagati mogućnostima, slobodu upravo uništava.

Sloboda je povjerena našem mišljenju. Što može – tako primjećujemo – puko mišljenje naspram moći, koje danas nama vladaju? Međutim, što znači mišljenje? Razumijemo li pod time samo apstraktno predočivanje onoga, što su znanstveno istraživanje i životna praksa ionako već osigurali, tada svakako takovo mišljenje ništa ne postiže. No uzmemo li mišljenje u jednostavnom smislu, u kojem običavamo reći: Kako čovjek misli, takav on jest, tada je sve u mišljenju. Što bi se, naime, zbilo kada bi ono mišljenje koje je u orisu nagovješteno za nas postalo obvezatno? Zar bi tada prešli na to, da tehniku nijechemo? Puko nijekanje jest protuhtjenje, koje proizlazi iz zlovolje spram tehnike, koja se temelji u volji. Zlovolja ne može ništa protiv volje, jer je ona sama volja. Osim toga postrojenja tehničkog svijeta za nas su danas neophodna. Tome nasuprot, ako dotično mišljenje dospije u nama do izvedbe, zbiva se nešto drugo: Mi upotrebljavamo i koristimo tehničke predmete, mi ih i usvajamo. Ali mi se iznutra držimo spram njih slobodno. Mi nismo njima slijepo podložni, nego ih tako puštamo u naš život, da ih ujedno ostavljamo onakvima kakovi jesu. Mi se njima posvećujemo držanjem, koje je Heidegger nedavno nazvao lijepom riječju spokojstvo. No ovo spokojstvo spram tehničkih predmeta

temelji se u otvorenom pogledu na iskonsku bit slobode, koju tehnički vijek okreće prema mišljenju, u slobodi, koja čuva otvoreno prostranstvo, u kojem svako biće može u slobodnom okretanju k sebi samom biti u svojoj vlastitoj biti kod kuće. Ova sloboda bila bi također ta, koja nas osposobljuje, da tehničke predmete s l o b o d n o upotrebljavamo, što znači da ih ujedno ostavljamo onakvima kakvi jesu.

Tako bi bilo stalo do toga da se otpočne s pribranim mišljenjem; jer budući da je čovjek biće udubljivanja, pribrano će mišljenje, ako s njime otpočnemo, vjerojatno s računskom mjerom položiti neizmjernu težinu na lelujavu ljusku našeg tubitka u tehničkom vijeku.

Preveo: Branko Despot